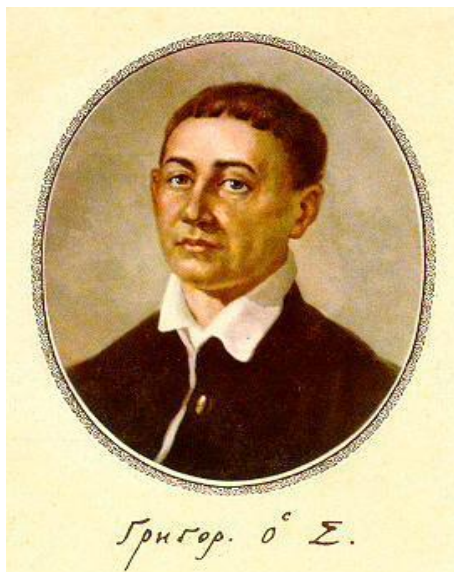

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

Ціннісний підхід митця є важливим складником його творчості, що дає йому змогу залишатися актуальним поетом, філософом, байкарем, із покоління в покоління передаючи свої істини, настанови людям, котрі відкривають для себе постать цієї визначної особи, – Григорія Сковороди!

Література

1. Петров В. П. До дискусії про Сковороду : монографія. Київ, 2008. 375 с.
2. Петров В. П. До характеристики філософського світогляду Сковороди : навч. посіб. Вид. 1-ше. Київ, 1927. 360 с.
3. Петров В. П. Література про Сковороду : навч. посіб. Вид. 1-ше. Київ, 1920. 200 с.
4. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : довідник. Київ, 1973. 300 с.
5. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода : семінарій. Харків, 2004. 776 с.
6. Ушкалов Л. В. Повна академічна збірка творів Григорія Сковороди. Харків, 2011. 1400 с.

УДК 81'373.2

*Евеліна Боєва,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та
зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

*Олена Єгорова,
магістрант
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського*

ТОПОНІМІКОН У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

ПАНАСА МИРНОГО

Постановка проблеми. На нашу думку, однією з найважливіших проблем сучасної української літературної ономастики є дослідження функціонально-стилістичних особливостей онімії у художньому творі. Добір

антропонімів для митця – це прояв його літературної індивідуальності та художньої майстерності на фоні реальної суспільно-історичної дійсності. Проблеми, пов'язані з власною назвою, завжди належали до найактуальніших для людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі присвячена докторська дисертація Л.Белея про антропонімію української літератури 19-20 століття й документальне дослідження В.М.Калінкіна з теорії літературної ономастики «Поетика оніма», написано монографічні роботи Т.В.Немировської та О.Ф.Немировської про власні назви у творах М.Коцюбинського та О.Гончара, досліджено оніми історичної та гумористичної літератури в наукових працях Т.Б.Гриценко та Л.П.Кричун, захищено дисертації Г.П.Лукаш, М.Р.Мельник, Л.І.Селіверстовою, А.Соколовою з ономастики творів В.Винниченка, Л.Костенко, Л.Українки, Гр.Тютюнника, В.Земляка, П.Загребельного, П.Панча та Яра Славутича. Проте топонімія художнього твору в україністиці вивчена вкрай недостатньо. Зокрема, не були ще об'єктом дослідження в цьому плані твори Панаса Мирного, які досі розглядалися лише з літературознавчих позицій. Отже, актуальність теми нашої розвідки визначається відсутністю праць, присвячених дослідженню топонімії у творах Панаса Мирного.

Метою розвідки є комплексний структурно-семантичний та функціонально-стилістичний аналіз літературної топонімії в системі прозових творів Панаса Мирного (повість «Лихі люди», романи «Повія», «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»).

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- виділення та систематизація складу топонімікону кожного з досліджуваних творів;
- фіксація наявних у творах топомоделей та встановлення їх кількісних і якісних закономірностей;
- встановлення художньо-зображальних функцій топонімів у творах;

- визначення, якою мірою топонімічна система, створена П.Мирним, працює на його твори, бере участь у побудові художнього цілого.

Виклад основного матеріалу. Інноваційність дослідження вбачаємо в тому, що його результати поглиблюють уявлення про своєрідність творчості видатного українського письменника Панаса Мирного. Результати аналізу топонімічної частини художнього тексту становитимуть підґрунтя для подальших теоретичних узагальнень з проблем літературної ономастики, ідіостилю письменника, жанрової специфіки онімів.

Зазначимо, що у досліджуваних творах Панаса Мирного друге за кількістю місце після антропонімів посідають топоніми. Топонімічний матеріал у своїй переважній більшості є частиною реального топонімікону. Як письменник-реаліст, П.Мирний надавав великого значення роботі над топонімами своїх творів. Звертаючись до будь-якого сюжету, автор обов'язково пов'язує свою оповідь з певним регіоном, містом або селом. У топоніміконі досліджених творів відтворене сучасне письменникові і співвідносне з тогочасним періодом правописне й фонетичне оформлення топонімів. У зазначених творах функціонують 58 топонімів, які вживаються 359 разів. Серед них є назви країн (3), назви міст (11), назви сіл (25), інші (8), а також гідроніми (5).

Вживання назв країн у творах найчастіше пов'язане зі згадками про минуле України. Вони конкретизують місце дії, допомагають авторові у яскравому зображенні історичних подій. Серед назв країн найчастіше вживається Україна (6). Слід звернути увагу, що за життя автора існувала певна невизначеність у найменуванні всіх українських земель від Дінця до Тиси і від Полісся до Чорного моря, що зараз об'єднані в межах України. Як зазначає М.В.Фененко, це був «справжній хаос офіційних і побутових термінів» [5, 13]. Таких назв для позначення окремих українських земель у 19 столітті існувало декілька.

Офіційна назва Малоросія вживалася стосовно колишньої автономної Лівобережної Гетьманщини, тобто території Полтавської та Чернігівської

губерній. Якийсь час, до початку 19 століття, існував офіційний термін *Слобідська Україна*, що з другої половини 17 століття стосувався територій української колонізації у верхів'ях Пела, Ворскли, по Дінцю і аж до Середнього Дону. У придніпряньського населення тоді ж трималися неофіційні побутові терміни *Гетьманщина* або *Козаччина* – для Лівобережжя Дніпра і *Шляхетчина* – для Правобережжя. У вужчому розумінні, і в побуті, і в літературі *Україною* чи *Україною* називали також *Київщину*. Далі на заході назва *Україна* не застосовувалась. Починаючи від Т.Шевченка, назва *Україна* стала загальноновизнаною і загальноновживаною [6, 34]. Цієї традиції, що вже склалася в українській літературі, дотримувався у своїй творчості і Панас Мирний, використовуючи саме назву Україна (Вкраїна): «*Одні – в землю; другі – до турка; а треті на Вкраїну, до плуга*» [3, 70].

У ліричних відступах простежується образ прекрасної землі, яка стає предметом замилювання автора, однак він постійно пам'ятає і про її численних ворогів: «*Кругом Україну облягло панство, позалазило в саме серце – і, як те гайвороння, шматувало її полумертвий труп*» [3, 69].

Назви Польща (3) і Туреччина (3) вживаються у контексті спогадів персонажів про історичні події, в описах самих подій, де саме вони постають загарбниками вільної України: «*То було здавна, ще за гетьманщини, голодна ненажерлива сарана налетіла з Польщі на вільні степи розкішної України*» [3, 98]. Офіційний топонім Річ Посполита (назва об'єднаної Польсько-Литовської держави, вживалася з часів Люблінської унії 1569 до 1795 рр.) застосовується при описі занепаду Польської держави: «*Затіпалося розшматоване тіло Речі Посполитої, як тіпається індик після того, як голова одрубана*» [3, 74].

7 разів уживає митець неофіційну назву Росії – Московщина, що відображає реальну традицію її функціонування в усному мовленні українців, а у творах розкриває тему примусової солдатської служби : «*Погнали некрут з рідного краю аж у Московщину*» [3, 90].

Назви міст – астіоніми (11) – встановлюють географічні межі подій та служать для опису тяжкої праці заробітчан у Харкові (3), Херсоні (3), Ростові (3): *«Він кидав рідну оселю і, насміхаючись над батьківськими звичаями і надіями, бігав по Харкову або по Києву, питаючи сякого-такого заробітку!»* [3, 283].

Найчастіше – 12 разів – уживається назва Київ. У творах неодноразово підкреслюється важлива роль Києва не лише як адміністративного, а й релігійного, культурного центру. Саме в такому ракурсі уживається астіонім у повісті «Лихі люди»: *«Ось блиснула злата баня з церкви; зазеленіла й покрівля; забілили боки... Київ! Київ!»* [1, 118]; *«От ви в Києві живете, і людьми освіченими зветесь!»* [1, 122].

Назви таких міст, як Баден (1), Москва (3), Париж (1), Петербург (1), Рим (1), а також українські Київ, Харків, Адес (Одеса) (1) автор використовує у контексті оповіді про персонажів-панів, людей з «вищого» світу. Здебільшого ці міста згадуються у розповідях про подорожі. Таким чином розширюються географічні межі подій, що надає творам епічності, масштабності, реалістичності: *«То було у пана в дворі...а тепер – не треба вже панові сонниці, пікінерів, жовнірства: він тепер розкошує в Парижі, в Римі, в Бадені...»* [3, 75].

У зв'язку з історичними подіями згадуються міста Берестечко (1) й Очаків (1). Берестечко – місто на півдні Волині, де в червні 1651 р. трапилася поразка козаків і татар у битві з польською шляхтою. Це призвело до підписання не вигідного для України Білоцерківського договору [31; 1, 211]. Назва Очаків уживається як згадка про історичну подію, що мала важливе значення в житті старого козака *Мирона*. Для нього взяття *Очакова* турками означало початок нового тихого хліборобського життя, втрату надії на відновлення козацтва: *«Тільки тоді вже, як почув Мирон, що взяли Очаків, кликнув Марину (синові старий січовик соромився про це казати) та й каже...»* [3, 72].

У повісті «Лихі люди» й романі «Повія» Панас Мирний використовує назви-криптоніми – зашифровані, вигадані, таємні імена міста, місця, речі (але не людини в таємній мові [4, 77]). Цей прийом дозволяє уникнути асоціацій з якимось певним містом. У «Лихих людях» це місто П. (2). На думку дослідників, йдеться про Полтаву, де певний час жив письменник. Назву зашифровано з огляду на цензуру, оскільки в даному творі автор гостро критикує місцеве чиновництво: «І поїхав Петро на послідні свої канікули не до батька-матері – поїхав у місто П.» [1, 125]. Події, що відбулися в місті N., визначили долю Христі («Повія»); вони були досить типовими для того часу і тому назва маленького містечка не має значення.

У досліджуваних творах зустрічаємо 25 комонімів (назви сільських поселень [4, 187], які уживаються 198 разів. Їм притаманні характерні основні риси реальних комонімів Східної України. У досліджуваних творах зустрічаємо назви, що мають таку структуру:

1) основа – іменник: *Байраки* (1), *Китайка* (2), *Піски* (88), *Недогарки* (1), *Чортополох* (1), *Свинки* (1);

2) основа з суфіксом: *Бірки* (1), *Бородаїв* (1), *Гайдамаківка* (1), *Лазарівка* (2), *Мар'янівка* (41), *Омельник* (3), *Побиванка* (5), *Розбишаківка* (1), *Ставище* (1), *Хитуни* (2);

3) словоскладання: *Довгоселівка* (3), *Котолупівка* (1), *Красногорка* (9);

4) словосполучення: *Веселий Кут* (19), *Вовча Долина* (4), *Крутий Яр* (8), *Сокільні Байраки* (1), *Чорний яр* (1).

Всі вони служать чіткій локалізації події у просторі: «*Місто від Мар'янівки було верстов за двадцять*» [2, 8]; «*Той день погуляли, а на другий усі пішли на Побиванку до жида, стали на винниці*» [3, 227]; «*Я, мамо, піду в Омельник на ярмарок*» [3, 285].

В окремих випадках Панас Мирний разом з історією села подає й історію виникнення його назви. Письменник тонко відчуває загальні закони виникнення топонімів: «*Де вбув колись бір – стало велике село Бірки; серед ярів та байраків (...) вирости Байраки – Малі й Великі; там, де колись на*

лощині вовки вили та лисиці нори рили, - красується село Вовча Долина» [3, 66]. Згадана назва Бірки – реальна, вона збереглася й донині. Зараз це СМТ Бірки Нововодалазького району Харківської області. Засноване 1559 року селянами-втікачами з Правобережжя.

Автор також пояснює виникнення ще однієї назви – Побиванка: *«Так той край міста звався. Там колись, кажуть, кулачки були, та такі страшні, що, як розпаляться, що як розпаляться, то й кийками б'ються, і чим хто запопаде. Не раз, бувало, якийсь чоловік або парубок, пішовши на кулачки погуляти, живий додому не вертався – там його і у копи уложать!»* [2, 48].

У досліджених творах функціонують назви родових панських маєтків Одрадівщина (1) й Ратієвщина (21). Обидві вони утворилися за допомогою суфікса –*щин*-(а) від назви села *Одрада* і прізвища власника – князя *Ратієва*: *«Добивалися Одрадівщину хоча б в оренду взяти, давали паничеві дорожчу плату, ніж жид давав, та панич не схотів»* [1, 28].

В аналізованих творах топоніми виконують переважно інформаційно-номінативну функцію. Вони позначають територію, в межах якої розгортаються події творів, надають їм реалістичності, створюють місцевий колорит. Проте окремі топоніми виконують стилістичну функцію. Так, хоронім Сибір (9) уособлює місце заслання у дореволюційній та постреволюційній Росії і стає символом каторги, кари, часто несправедливої: *«Коли б був Максим на той час не потерігся, то, мабуть би, не минути йому й тюрми, а може й самої Сибірі. Та що йому та Сибір? Нічого!»* [3, 107].

Висновки. Отже, як письменник-реаліст Панас Мирний багато уваги приділяв топонімам своїх творів. Нами виявлено 58 топонімів, з них астронімів – 11, комонімів – 25, інших топонімів різних груп – 8, гідронімів 5. Назви країн (Україна, Польща, Туреччина) вживаються здебільшого у згадках про історичне минуле України. Хоронім Сибір символізує покарання, заслання і використовується в оповіді як засіб стилізації. Астіоніми вводяться у текст при зображенні реалій сучасної авторові дійсності. Зокрема

поширення серед селян заробітчанства у великих містах, таких, як Ростов, Харків, Херсон та інші. Іноземні міста згадуються у розповідях про подорожі (Баден, Париж, Рим), розширюючи просторові межі творів, надаючи їм масштабності, реалістичності. З огляду на цензуру, для уникнення порівняння з певним конкретним містом у контекст вводяться також криптоніми (*місто П.*, *місто N.*).

Найбільше увага автора до топонімів відчувається у назвах сіл. Серед них є як реально існуючі комоніми (село Бірки), так і вигадані. Добираючи топоніми для своїх творів, Панас Мирний не відступає від загальних законів творення цих власних назв, що є дуже важливим для реалістичних творів.

Таким чином, топонімічна лексика творів Панаса Мирного є образотворчою, індивідуалізуючою, оцінною, психологічно вмотивованою, інформативною та асоціативною. Переважно це сільський реальний ономастикон, у якому і контекстуальні номінації уяскравлюють персонажів, надаючи їм реальної достовірності та максимальної виразності.

Література

1. Мирний Панас. Твори : в 2-х т. Київ : Дніпро, 1985. Т.1. 552 с.
2. Мирний Панас. Твори: В 3-х т. Київ : Дніпро, 1976. Т.3. 512 с.
3. Мирний Панас. Твори : в 3-х т. Київ : Дніпро, 1977. Т. 2. 335 с.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 368 с.
5. Фененко М.В. Топоніміка України у творчості Тараса Шевченка. Київ : Радянська школа, 1965. 128 с.
6. Черторизька Т.К. Літературні антропоніми в творах Т.Г.Шевченка. Мовознавство. 1989. №2. С.30-35.

УДК 82-32(477)

*Зореслава Кічук,
магістрант
історико-філологічного факультету*